

พระศยามตาราโพธิสัตว์: ที่มา ประติมานวิทยา ความเชื่อของชาวพุทธทิเบตและไทย

ภาณุเดช จริยฐิตินันท์ และ ผ่องพิชญ์ สวงรัมย์²

¹สาขาวิชาภาษาศาสตร์และนิรุกติศาสตร์จีน คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สาธารณรัฐประชาชนจีน

²สาขาวิชาภาษาจีนเพื่ออุตสาหกรรม คณะศิลปศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเรื่องราวของพระศยามตาราโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ในรูปของสตรีที่ได้รับความนิยมเคารพศรัทธาเป็นอย่างยิ่งองค์หนึ่งในพระพุทธรูปศานานิภายวัชรยาน โดยในเบื้องต้นได้ทำการสืบค้นถึงประวัติของพระโพธิสัตว์จากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ที่บ่งบอกถึงความคล้ายคลึงกันของแหล่งข้อมูลต่าง ๆ จากนั้นได้วิเคราะห์ความหมายของสัญลักษณ์ตามหลักประติมานวิทยาที่แฝงไว้ในการสร้างรูปเคารพ และจิตรกรรมทั้งจากคัมภีร์ศิลปศาสตร์อันมีคัมภีร์การสร้างรูปเคารพ และอรรถาธิบายเสริมคัมภีร์การสร้างรูปเคารพ เป็นต้น ท้ายที่สุดของการศึกษาได้นำเสนอความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวทิเบตที่มีต่อพระโพธิสัตว์ ตลอดจนจนถึงร่องรอยการบูชาพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่อดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: พระศยามตาราโพธิสัตว์ พระพุทธรูปศานานิภายวัชรยาน ประติมานวิทยา ความเชื่อชาวพุทธทิเบตและไทย

Green Tara: The Historical Background, Iconography, Belief of Tibetan and Thai Buddhists

Phanudet Jariyathitinant¹ and Phongpitch Sawongram²

¹Literature College, Heilongjiang University, P.R. China

²School of Liberal Arts, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang

Abstract

This academic article aims to present the story of Green Tara, Shayama Tara which was highly respected female Bodhisattva in Vajrayana Buddhism. First part of this article discusses the history of the Bodhisattva which has been revealed after studying various sources and mainly explains the similarities from the different data sources. The second part, the analysis of Iconography symbols in the creation of idols and Tangga paintings presents the analysis according to Shilpa Shastras' scriptures including with the original scriptures of idol creation and the explanation adhered to the scriptures. For the last part, the belief of Tibetan Buddhists forwards Green Tara presents the trail of Bodhisattva worship which has been continued in Thai society from past to present.

Keywords: Green Tara, Vajrayana Buddhism, Iconography, Belief, Tibetan and Thai Buddhists

บทนำ

พุทธศาสนานิกายตันตрянหรือวัชรยาน เป็นพุทธศาสนานิกายหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองมากในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในรัฐพิหารและแคว้นเบงกอลภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสาธารณรัฐอินเดียยุคปัจจุบัน โดยมีมูลเหตุการณำเนิดนิกายนี้ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 เมื่อศาสนาฮินดูลัทธิภักดีมีอิทธิพลค่อนข้างมาก ทำให้พุทธนิกายมหายานในขณะนั้นจำเป็นต้องปรับตัว แต่งพระสูตรอันมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความรักดีในพระอมิตายพุทธะ รวมทั้งแนวคิดด้านมंत्रยานเพื่อรักษาและแย่งชิงพื้นที่แห่งศรัทธาของปวงชน โดยแนวคิดด้านมंत्रยานนี้นับเป็นต้นกำเนิดของพุทธศาสนานิกายวัชรยาน ต่อมาเมื่อศาสนาฮินดูลัทธิศักติ อันมีแนวคิดเกี่ยวกับการบูชาเทวีผู้เป็นชายาของเทพเจ้ามีผู้ศรัทธาเพิ่มมากขึ้น จึงก่อเกิดนิกายตันตระในศาสนาฮินดู เรียกว่า “ฮินดูตันตระ” ซึ่งการปฏิบัติบูชาในนิกายตันตระนี้ถึงแม้จะมีพิธีกรรมการบูชาที่ลึกลับ ซับซ้อน แต่ก็ครอบครองพื้นที่ศรัทธาของศาสนิกชน ดังนั้นเพื่อการดำรงอยู่ของพระพุทธรูปศาสนา คณะสงฆ์และนักปราชญ์จึงรับเอาหลักธรรมของฮินดูตันตระ มาประยุกต์กับหลักธรรมในพระพุทธรูปศาสนาจนก่อเกิดเป็นพุทธศาสนานิกายตันตрянหรือวัชรยาน

พุทธศาสนานิกายวัชรยานมีการบูชาพระโพธิสัตว์ในรูปของสตรีจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระศยามตาราโพธิสัตว์จะได้รับความนิยมในพื้นที่ประเทศแถบเทือกเขาหิมาลัยมากเป็นพิเศษ ดังที่ เสริมกิจ ชัยมงคล (2558) ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า “นับตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา ประเทศมองโกเลียได้ยกย่องพระนางว่าเป็นมารดาของพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในด้านของความกรุณา ส่วนชาวทิเบตนั้นเชื่อว่าพระนางคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอุปสรรคอันตรายโดยเฉพาะสำหรับผู้หญิงและเด็ก ด้วยเหตุนี้รูปเคารพของพระนางจึงได้รับความนิยมสูงสุดไม่แพ้รูปเคารพพระโพธิสัตว์พระองค์อื่น ๆ” เป็นต้น

ความเป็นมาของพระศยามตาราโพธิสัตว์

พระศยามตาราโพธิสัตว์มีพระนามเรียกกันหลายพระนาม เช่น อารยตารา ขทิรวนิตารา และตาราเขียว เป็นต้น ความเป็นมาของพระศยามตาราโพธิสัตว์นั้นมีบันทึกไว้ในหลายคัมภีร์ซึ่งสามารถจำแนกได้ 7 ความเป็นมา ดังนี้

1. พระโพธิสัตว์ถือชาติกำเนิดเป็นพระธิดาของพระมหากษัตริย์ในอินเดียโบราณ ดังที่ Zhuoma (2006) ได้กล่าวไว้ว่า ในคัมภีร์กำเนิดพระโพธิสัตว์ตารา (度母源流) ได้บันทึกถึงตำนานการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์โดยมีเนื้อความโดยสังเขป ดังนี้ ในอดีตกาลสมัยของพระทิวทนต์ทุกิเมชนิรโฆษพุทธเจ้า ในพื้นที่อินเดียโบราณมีราชอาณาจักรหนึ่งชื่อว่าประภาส พระมหากษัตริย์มีพระราชธิดานามว่า จันทรปัญญา พระนางทรงมีพระสิริโฉมงามดั่งเทพธิดา มีปัญญาเฉลียวฉลาดเปรียบดั่งพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ทั้งยังมีจิตเมตตาต่อมวลสัตว์อย่างหาที่สุดมิได้ พระนาง

ทรงมีพระทัยศรัทธาในพระรัตนตรัย ได้ทรงสดับพระธรรมจากพระทิวทนต์ทุกิเมฆนิรโฆษพุทธเจ้า อยู่ไม่ขาด พระนางได้บำเพ็ญบุญกุศลกริยาวัดถุถวายกับปิยภักดิ์ต่อพระพุทธเจ้าและพระสาวก ทั้งยังให้ทานแก่มวลสัตว์ทั้งหลายอยู่มิขาด ด้วยอานิสงส์ในการบำเพ็ญกุศลมาอย่างยาวนานนั้น ได้คลบบันดาลให้พระนางเข้าถึงธรรมพร้อมทั้งคุณสมบัติพิเศษ พระนางจึงได้ตั้งจิตปรารถนา ซึ่งโพธิญาณ ในขณะที่นั้นคณะสงฆ์ได้พร้อมใจกันกล่าวขึ้นว่า “ด้วยกุศลที่พระนางได้บำเพ็ญมา อย่างยาวนานนี้ทำให้ท่านได้เข้าถึงธรรม ทั้งยังได้รับคุณสมบัติพิเศษอีกนานัปการ หากแม้ว่า ท่านปรารถนาที่จะกลับกลายเป็นบุรุษก็จักสมปรารถนาดังหวัง” เมื่อพระนางได้สดับ คำปรารภของคณะสงฆ์ดังนั้นแล้ว จึงกล่าวแก่คณะสงฆ์ว่า “ในโลกนี้ผู้ที่เข้าถึงธรรมพร้อมทั้ง บรรลุถึงคุณสมบัติพิเศษแล้วปรารถนาซึ่งโพธิญาณมีเป็นจำนวนมาก แต่ผู้ที่จะดำรงซึ่งรูปร่าง แห่งสตรีในการโปรดมวลสัตว์นั้นกลับไม่มีปรากฏมาก่อน ตราบใดที่สังสารวัฏนี้ยังมีการเวียนว่าย ตายเกิด มวลสรรพสัตว์ยังไม่หลุดพ้นจากความทุกข์ หม่อมฉันจะขอใช้รูปร่างแห่งสตรีนี้ ในการสงเคราะห์อนุเคราะห์มวลสัตว์ตลอดไป”

2. พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดจากรัศมีสีเขียวอันแผ่ออกมาจากพระเนตรของพระอมิตายุพุทธะ (ผาสุข อินทรารุช, 2543)

3. พระโพธิสัตว์เป็นเทพีในตระกูลสมณะแห่งพระอโฆษสิทธิพุทธะ (พระเทพวัชรบัณฑิต (สมจินต์ สมมาปญโญ), 2564)

4. พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดจากรัศมีอันแผ่ออกมาจากพระเนตรข้างขวาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ดังที่ Zhuoma (2006) ได้กล่าวไว้ว่า พระไตรปิฎกภาษาจีนฉบับไทโซ ในมหาไวปุลงย มัญชุศรีสูตร ภาคพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (佛说大方广曼殊室利经 观自在菩萨授记品) ได้บันทึกโดยมีใจความโดยสังเขปว่า พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดจากรัศมีอันแผ่ออกมาจากพระเนตรข้างขวา ของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เมื่อพระนางได้บังเกิดขึ้นแล้วจึงได้ปฏิญาณว่า จะทรงสงเคราะห์ โอบอุ้มมวลสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ ทั้งเมตตาให้มวลสัตว์ประสบความสุข สมหวังในการทั้งปวงด้วยความเสมอภาคและความรักดูมารดาที่มีต่อบุตรในอุทร

5. พระโพธิสัตว์เป็นเทพีที่ถือกำเนิดจากน้ำตาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เมื่อเห็น สัตว์โลกมีแต่ความทุกข์ น้ำตาของพระองค์ที่หลั่งออกมาจำนวนมากนั้นรวมกันกลายเป็น ทะเลสาบ กลางทะเลสาบนั้นบังเกิดมีดอกบัวดอกหนึ่งผุดอยู่ เมื่อดอกบัวผลิบานออกก็ปรากฏ มีพระศยามตาราโพธิสัตว์บังเกิดขึ้น (สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2561)

6. พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดจากหยดน้ำตาข้างขวาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ โดย Zeng (2014) ได้ให้ความเห็นไว้ดังนี้ มีตำนานกล่าวไว้ว่า ในขณะที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ได้เมตตาโปรดมวลสัตว์อยู่นั้น พระองค์ทรงพบว่า มวลสัตว์ที่จมอยู่ในห้วงทะเลแห่งทุกข์ จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏทั้งหกยังมีอยู่อีกเป็นจำนวนมาก ด้วยความเวทนามวลสัตว์

ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์จึงได้หลั่งน้ำตาออกมา น้ำตาที่หลั่งมาจากดวงตาเบื้องซ้ายได้กลายเป็น พระสิตตาราโพธิสัตว์ น้ำตาที่หลั่งออกมาจากดวงตาเบื้องขวาได้กลายเป็นพระศยามตาราโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ตาราทั้งสองต่างประนมกรต่อหน้าพระพักตร์พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ พลังกล่าวว่า “ข้าแต่พระมหาโพธิสัตว์ ขอพระองค์อย่าได้ทรงปรวิตกลเลย หม่อมฉันทั้งสองขอปฏิญาณว่าจะ เป็นกำลังช่วยเหลือพระมหาโพธิสัตว์ในการโปรดมวลสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์”

7. พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดจากหยดน้ำตาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ดังที่ Huo (2011) ได้กล่าวไว้ว่า ตามคัมภีร์ปฐมกำเนิดพระโพธิสัตว์ตารา (度母本源记) ได้บันทึกไว้ว่า ในขณะที่พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ได้ตรวจสอบเวไนยสัตว์ในสังสารวัฏทั้งหกอยู่นั้น พบว่า ยังมีมวลสัตว์ที่ประสบความทุกข์ตกค้างอยู่เป็นจำนวนมาก ด้วยความเมทนามวลสัตว์ทั้งหลาย จึงได้หลั่งน้ำตาออกมา น้ำตาแต่ละหยดที่หลั่งออกมานั้นได้กลายเป็นดอกบัวจำนวนมาก ในดอกบัวทั้งหลายเหล่านั้นได้ปรากฏพระโพธิสัตว์ตาราที่มีลักษณะและสีวรรณะแตกต่างกัน พระโพธิสัตว์ตาราเหล่านั้นต่างพากันถวายปฏิญาณต่อพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ว่าจะเป็นการช่วยเหลือพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในการโปรดมวลสรรพสัตว์

จากการสืบค้นถึงความเป็นมาทั้ง 7 แหล่งข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ตารา มีรูปลักษณะที่ปรากฏเป็นจำนวนมาก ดังที่ Zhuoma (2006) และ Zeng (2014) ได้กล่าวไว้ว่ามี 21, 108 หรือมากถึง 500 ลักษณะ รวมทั้งมีสีวรรณะที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นสีเขียว ขาว เหลือง แดง น้ำเงิน และดำ เป็นต้น แต่ที่นับว่าเป็นที่นิยมของชาวทิเบต คือ พระโพธิสัตว์ตารา 21 ลักษณะ โดยพระศยามตาราโพธิสัตว์ทรงมีวรรณะเป็นสีเขียวและทรงเป็นประธาน อีก 20 ลักษณะล้วนแต่ เป็นการแบ่งภาคของพระศยามตาราโพธิสัตว์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ธารณีประจำพระศยามตารา โพธิสัตว์จึงนับได้ว่าเป็นธารณีหลักในการบูชาพระโพธิสัตว์ตาราทั้ง 21 ลักษณะ (Yin, 2005) พระศยามตาราโพธิสัตว์มีความเป็นมาที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นความเป็นมาในลักษณะที่เกิดจากการเป็นพระธิดาของพระมหากษัตริย์ ราชอาณาจักรประภาส อันปรากฏรูปเป็นมนุษย์ในอินเดียโบราณที่ผ่านการบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ รวมทั้งคติการเป็นเทพี ในตระกูลของพระอโฆสิทธิพุทธะตามหลักพุทธศาสนิกายวัชรยาน ตลอดถึงความเป็นมา อันเกิดจากทิพยบุคคลไม่ว่าจะเป็นพระอมิตาภพุทธะ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำเนิด อันเกี่ยวเนื่องกับพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่นับได้ว่ามีตำนานเกี่ยวข้องกับกล่าวถึงในหลายสำนวน และแพร่หลายมากที่สุด แต่ไม่ว่าพระศยามตาราโพธิสัตว์จะมีที่มาในรูปลักษณะใด สิ่งหนึ่ง ที่มีความคล้ายคลึงกันในทุกความเป็นมาก็คือ พระศยามตาราโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ดำรง สถานะสตรีเพศในการโปรดสรรพสัตว์ และกำเนิดมาเพื่อสงเคราะห์มวลสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ทั้งปวงจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ตลอดจนโอบอุ้มมวลสัตว์ให้ประสบความสุขสมหวัง

ในสิ่งที่ตั้งใจไว้ทั้งทางโลกและทางธรรม ดุจมารดาที่โอบอุ้มบุตร จนได้รับสมญานามว่า “มารดาผู้การุณย์ ผู้รื้อขนมวลงสรรพสัตว์”

ภาพที่ 1 จิตรกรรมทังกา ผงสีบนผ้าฝ้าย พุทธศตวรรษที่ 18 ขนาด 52.4 x 43.2 ซม.

หมายเหตุ: จาก <https://www.clevelandart.org/art/1970.156>

ความหมายของสัญลักษณ์ตามหลักประติมานวิทยาอันเกี่ยวข้องกับพระศยามตาราโพธิสัตว์

การสร้างประติมากรรมหรือจิตรกรรมทังกาในพุทธศาสนานิกายวัชรยานนั้น ผู้สร้างจำเป็นต้องมีความเข้าใจในคัมภีร์ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ โดยในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 พุทธศาสนาเริ่มแผ่จากอาณาจักรใกล้เคียง ไม่ว่าจะเป็น อินเดีย เนปาล และจีน เข้าสู่พื้นที่ที่เบต จึงเกิดการผสมผสานหลอมรวมศิลปะทั้งจากวัฒนธรรมต่างถิ่นและความเชื่อดั้งเดิมพื้นถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะอิทธิพลของคัมภีร์ศิลปศาสตร์ที่แผ่เข้ามาทางอินเดียและเนปาล เช่น คัมภีร์ประติมากรรมลักษณะ คัมภีร์จิตรลักษณะ และคัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลป์ เป็นต้น (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2560) คัมภีร์เหล่านี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับการกำหนดรูปลักษณะตลอดจนสัดส่วนการสร้างรูปเคารพที่มีความละเอียดและชัดเจน โดยช่างผู้สร้างเดิมมักเป็นพระภิกษุที่เคยได้รับการเรียนรู้หลักการสร้างรูปเคารพจากคัมภีร์ต่าง ๆ อันสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติภาวนาในแบบพุทธตันตระหรือวัชรยานนั้นเน้นการตั้งภาพนิมิตและการสลายภาพนิมิต การสร้างประติมากรรม และจิตรกรรมทังกาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการปฏิบัติภาวนา ผู้สร้างจึงให้

ความสำคัญในรายละเอียดของการสร้างเป็นอย่างยิ่ง โดยการสร้างประติมากรรมและจิตรกรรม
ทั้งภาพพระศยามตาราโพธิสัตว์นั้น Sheng (2011) ได้รวบรวมข้อมูลจากหลากหลายคัมภีร์ เช่น
คัมภีร์การสร้างรูปเคารพ (造像量度经) และอรรถาธิบายเสริมคัมภีร์การสร้างรูปเคารพ (造像量
度经读补) เป็นต้น โดยจัดแบ่งได้ 3 หมวด ดังนี้

1. หมวดนรลักษณ์และรูปร่าง

1.1 นรลักษณ์ พระโพธิสัตว์มีรูปร่างหน้าคล้ายเมลิคังดา แสดงถึงญาติมิตรได้รับการ
การคุ้มครองรักษา สุขภาพแข็งแรง มวยผมขมวดม้วนสูงชันฐานตั้งร่วมกวงกัน มวลสรรพสัตว์
ได้รับการปกป้องรักษา เจริญในโภคทรัพย์ หน้าผากและคิ้วมีความสมดุล ขนคิ้วงามโก่งตั้งคันศร
ประทานความเป็นสิริมงคลทั้งปวง ดวงตาชันฐานตั้งกลีบบัว นัยน์ตาขาวดำแบ่งชัด แสดงความเป็น
ผู้บริสุทธิ์แห่งกายใจ เปี่ยมพร้อมด้วยปัญญาและอิสรภาพ ใบหูตั้งเปลือกหอยโค้งคล้ายวงพระจันทร์
รูหูเล็กใหญ่พอดี หมายถึง การรับฟังเสียงเพียรกริ่งของมวลสรรพสัตว์ทั้งใกล้ไกล ปากยิ้มเล็กน้อย
พองาม มอบความสุขและชัยชนะ รูปคางกลมมนสะท้อนความสมบูรณ์พูนสุข จมูกโค้งเข้ากับรูปตา
แสดงถึงความไม่อาภัพในกาลทั้งปวง

1.2 รูปร่าง พระโพธิสัตว์มีถันกลมมนไม่หย่อนคล้อย ยอดถันชันฐานกลมรูปทรง
สวยงาม นิ้วมือเรียวยาว ฝ่ามือกลมเรียบอบอวล มีสัญลักษณ์อันเป็นมงคล เช่น ลายอักษรมงคล
8 ประการ อันประกอบด้วย ฉัตร ปลาคู่ สังข์ ดอกบัว ธง แจกัน จักร และยันต์มงคล สันเท้า
ฝ่าเท้ากลมเต็ม นิ้วเท้าเรียวยาว สันเท้าอวบอิมตั้งหลังเต่า ทั้งหมดนี้แสดงถึงความสมบูรณ์
ความสำเร็จสมประสงค์และความเป็นมงคลทั้งปวง

2. หมวดอาสนะและมุทรา

2.1 อาสนะ พระโพธิสัตว์ประทับนั่งลีลาสนะ คือ การนั่งสมาธิครึ่งบัลลังก์ ขาขวา
เลื่อนออกมาด้านหน้า แสดงถึงการกำราบซึ่งความชั่วร้ายทั้งปวงและความพร้อม ในการก้าว
ออกไปเพื่อโปรดมวลสรรพสัตว์ ขาข้างซ้ายนั่งขัดสมาธิ แสดงถึงการดำรงซึ่งสติและการตั้งมั่น
แห่งสมาธิ ตลอดจนความสำเร็จสมหวังในกุศลกรรมทั้งปวง

2.2 มุทรา พระโพธิสัตว์หัตถ์ซ้ายแสดงวิตรรกมุทรา ยกสูงเสมอระดับอก โดยมุทรา
นี้แสดงความหมายดังนี้ นิ้วชี้ คือ พุทธรัตนะ นิ้วกลาง คือ ธรรมรัตนะ นิ้วก้อย คือ สังฆรัตนะ นิ้วโป้ง
กับนิ้วนางสัมผัสกัน หมายถึง ความสัมพันธ์กันระหว่างปัญญากับความกรุณา หัตถ์ขวาแสดงวรท
มุทราวางไว้เหนือเข้าข้างขวา แสดงถึงการประทานพรให้มวลสัตว์สมหวังในสิ่งที่ตั้งใจ

3. หมวดเครื่องแต่งกาย ฐานประทับและศาสนูปกรณ์

3.1 เครื่องแต่งกาย พระโพธิสัตว์มีศิราภรณ์เป็นเทริดขนนก มีตาบอยู่ด้วยกัน
5 ตาบ อันมีความหมายอยู่ด้วยกัน 3 นัยยะ คือ 1) พระธยานิพุทธรัง 5 พระองค์ อันได้แก่
พระไวโรจนาพุทธรัง พระอภิชัยภยพุทธรัง พระรัตนสมภพพุทธรัง พระอมิตาภพุทธรังและพระอโฆษ

ลัทธิพุทธะ 2) ธาตุทั้ง 5 อันประกอบขึ้นเป็นโลก คือ ดิน น้ำ ลม ไฟและอากาศ 3) ชั้นทั้ง 5 อันเป็นกองแห่งรูปธรรมและนามธรรม คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พระโพธิสัตว์คล่องกรองศอ (สร้อยคอ) 3 เส้น หมายถึง พระรัตนตรัย ทั้งยังมีผ้าคล้องแขนและผ้าถุงยาวหลากสีโดยชาวทิเบตนิยมสี 5 สี ได้แก่ เขียว เหลือง แดง ขาว น้ำเงิน (ดำ) อันเป็นสัญลักษณ์เปรียบเทียบกับธาตุทั้ง 5 พระโพธิสัตว์ ยังประดับด้วยเครื่องประดับอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็น กุณฑล (ต่างหู) พาทูร์ด (กำไลต้นแขน) ทองกร (กำไลข้อมือ) ทองพระบาท (กำไลข้อเท้า) เป็นต้น เครื่องประดับเหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระโพธิสัตว์มีความสมบูรณ์ และบริบูรณ์ในทุกด้าน

3.2 ฐานประทับ พระโพธิสัตว์ประทับนั่งอยู่บนปัทมาสน์ ประกอบด้วยกสิปบัวคว่ำและกสิปบัวหงาย โดยดอกบัวนับเป็นดอกไม้สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์ของกายทั้ง 3 คือ นิรมาณกาย สัมโภคกาย และธรรมกายของพระพุทธเจ้า ทั้งยังมีความหมายโดยนัยยะหลายลักษณะ เช่น ดอกบัวที่ยังตูมอยู่แสดงถึงโพธิจิตที่แฝงไว้ในจิตใจของมวลสรรพสัตว์ เมื่อเริ่มผลิบานแสดงถึงโพธิจิตแรกเริ่มในการบำเพ็ญบุญบารมี เมื่อบานเต็มที่หมายถึงการบรรลุถึงธรรมและเปี่ยมพร้อมด้วยปัญญา เมื่อพระโพธิสัตว์ประทับนั่งบนปัทมาสน์ ย่อมหมายถึง พระโพธิสัตว์ทรงถึงพร้อมด้วยปัญญาแล้วนั่นเอง

3.3 ศาสนูปกรณ์ พระโพธิสัตว์ทั้ง 2 หัตถ์ ถือดอกบัวอุตปลະ (บัวประเภทบัวก้านอ่อน เช่น ดอกบัวสาย (เด่นดาว ศิลปานนท์, ม.ป.ป.) โดยก้านบัวจะยาวขนานแบน ชูดอกสูงชันเสมอหูทั้งสองข้าง ซึ่งมีลักษณะการสร้างอยู่ด้วยกัน 2 รูปแบบ คือ 1) ดอกบัวข้างหนึ่งมีลักษณะบานเต็มที่อันเป็นสัญลักษณ์แทนอดีตพระพุทธเจ้าจำนวนนับไม่ถ้วนที่ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณไปแล้ว อันรวมถึงพระศากยมุนี พระพุทธเจ้าในยุคปัจจุบัน ดอกบัวอีกข้างหนึ่งมีลักษณะที่ตูมอันเป็นสัญลักษณ์แทนอนาคตพระพุทธเจ้าอีกนับจำนวนไม่ถ้วน รวมทั้งพระศรีอริยเมตไตรย์ อนาคตพระพุทธเจ้าที่จะเสด็จตรัสรู้หลังจากที่พระศาสดาของพระศากยมุนีได้สิ้นไป และ 2) ดอกบัวทั้ง 2 ดอกทำในลักษณะบานและมีสีน้ำเงินทั้ง 2 ข้าง โดยมีความหมายแสดงถึงเวลากลางคืนตามคติที่ว่าพระศากยมุนีโพธิสัตว์เป็นเทพประจำเวลากลางคืน

จากความหมายของสัญลักษณ์อันเกี่ยวเนื่องกับพระโพธิสัตว์สามารถแบ่งได้ 3 นัยยะ คือ 1) ความหมายอันเกี่ยวเนื่องกับความเป็นทิพบุคคลของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรูปของสตรี โดยส่วนหนึ่งจินตนาการมาจากพระนางสิริมหามายา มารดาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (เสริมกิจ ชัยมงคล, 2558) โดยสตรีเพศนั้นเกี่ยวเนื่องกับความเป็นมารดาผู้ให้กำเนิด จึงสามารถแสดงออกถึงคุณธรรมในเรื่องของความเมตตากรุณาได้เด่นชัดมากกว่าบุรุษเพศ 2) ความหมายในเรื่องของความเป็นสิริมงคล โดยจากการจัดหมวดทั้ง 3 ส่วนข้างต้น มีการแฝงไว้ซึ่งความหมายในเรื่องของความเป็นสิริมงคลในทุกส่วน โดยความเป็นสิริมงคลที่แฝงไว้เหล่านี้ย่อมเป็นสิ่ง ที่ปรารถนาในอุดมคติของผู้สักการบูชาเพื่อความสมบูรณ์ในทางโลกอันเกี่ยวเนื่องกับความราบรื่น

ในการดำรงชีวิต และ 3) ความหมายทางด้านพุทธปรัชญาที่แฝงไว้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพระชนยานิพพุตทั้ง 5 พระองค์ พระรัตนตรัยทั้ง 3 ประการ ธาตุทั้ง 5 ชั้นทั้ง 5 ความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาและกรุณา เรื่องของโพธิจิตและเรื่องของการบำเพ็ญกุศลสร้างบารมี เป็นต้น หากผู้ปฏิบัติธรรมในแบบวัชรยานสามารถนำคตินี้หรือหลักธรรมที่แฝงไว้มาเป็นอุบายในการปฏิบัติภาวนาหรือพิจารณาธรรมย่อมจะยังประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัตินั้นเป็นอย่างยิ่ง

ความเชื่อของชาวพุทธต่อพระศยามตาราโพธิสัตว์ในทิเบตและไทย

พระศยามตาราโพธิสัตว์ นับเป็นพระโพธิสัตว์ในรูปสตรีที่ได้รับความนิยมมากองค์หนึ่งในพุทธศาสนานิกายวัชรยาน โดยมีผู้นับถือจำนวนมากในช่วงที่พุทธศาสนานิกายวัชรยานเจริญรุ่งเรืองในแถบอินเดียเหนือ ต่อมาจึงได้แพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ ใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็นประเทศแถบเทือกเขาหิมาลัย ได้แก่ เนปาล ภูฏาน มองโกเลียรวมถึงจีน ทั้งยังได้เผยแพร่อีกมายจนถึงประเทศในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น อินโดนีเซีย และไทยอีกด้วย

ในส่วนของความเชื่อต่อพระศยามตาราโพธิสัตว์ในทิเบตนั้น ปิยะแสง จันทร์วงศ์ไพศาล (2558) ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า ทิเบตมีตำนานพื้นถิ่นที่กล่าวถึงการเผยแผ่เข้ามาของพระศยามตาราโพธิสัตว์เป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้าลาทัวทัวหรือเหนียนจัน (เอกสารภาษาไทยถอดเสียงพระนามได้หลายแบบ เช่น พระเจ้าลา เทอเทอริ เฌนเซิน และพระเจ้าลาโ โธรี นเยนต์เซิน บทความฉบับนี้ได้ใช้เกณฑ์การถอดเสียงภาษาจีนแมนดารินด้วยอักษรวิธิตไทย สำนักนายกรัฐมนตรี (2543) โดยถอดเสียงได้ว่า “พระเจ้าลาทัวทัวหรือเหนียนจัน”) กษัตริย์พระองค์ที่ 28 แห่งราชวงศ์ยาลุง และเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในพุทธศตวรรษที่ 12 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าซงจั้นกัณบู (บ้างถอดเสียงพระนามว่า พระเจ้าชรองซันกัมโป พระเจ้าซงซันกัมโป พระเจ้าสรองตะสันคัมโป เป็นต้น บทความฉบับนี้ถอดเสียงได้ว่า “พระเจ้าซงจั้นกัณบู”) กษัตริย์ราชวงศ์ยาลุงพระองค์ที่ 33 ผู้ได้รับการยกย่องให้เป็น “ธรรมราชา” พระองค์แรกแห่งทิเบต โดยในช่วงนี้พระศยามตาราโพธิสัตว์ได้รับการสนับสนุนให้เผยแผ่เข้ามาในพระราชอาณาจักรมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางการทูตกับอาณาจักรใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็นพื้นที่อินเดีย เนปาลและจีนในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จมาของพระมเหสี 2 พระองค์ คือ เจ้าหญิงชือจวิน (บ้างถอดเสียงพระนามว่า เจ้าหญิงภริกฤติเทวี เจ้าหญิงภฤกฤฎี และเจ้าหญิงภริคฤติ เป็นต้น บทความฉบับนี้ถอดเสียงได้ว่า “เจ้าหญิงชือจวิน”) พระราชธิดา ของพระเจ้าอังศวรมันแห่งเนปาล และเจ้าหญิงเหวินเฉิง (บ้างถอดเสียงพระนามว่า เจ้าหญิงเวินเซิงและบุนเซ็งกงจู้ บทความฉบับนี้ถอดเสียงได้ว่า “เจ้าหญิงเหวินเฉิง”) เจ้าหญิงจากราชสำนักถังแห่งจีน

โดยทั้ง 3 พระองค์ทรงมีคุณูปการกับทิเบตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหญิงเหวินเฉิง พระนางทรงดำรงตำแหน่งพระมเหสี ทั้งยังเป็นทูตสันถวไมตรีเชื่อมความสัมพันธ์

ระหว่างสองแผ่นดิน คุณูปการที่พระนางมีต่อทิเบตนั้นสรุปได้หลากหลายด้าน ดังที่ สุรสิทธิ์ อมรรณชัคคี (2561) ได้รวบรวมไว้มี 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านความมั่นคงระหว่างประเทศ การสมรสกันระหว่างพระนางกับพระเจ้าซงจั้นกั๋งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ฉันเครือญาติระหว่างสองประเทศ นำไปสู่ความสงบและลดข้อพิพาทตามแนวตะเข็บชายแดน

2. ด้านความรู้ภูมิปัญญา พระนางทรงนำวิทยาการมากมายหลายแขนงจากราชสำนักถึงไปเผยแพร่ให้กับประชาชนในราชอาณาจักร เช่น วิชาการหมักสุรา การผลิตกระดาษและน้ำหมึก เป็นต้น

3. ด้านอักษรและการศึกษา สังคมทิเบตในตอนนั้นมีเพียงภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียน การจะถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาประเทศนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาด้านอักษรวิธีและการศึกษา พระนางจึงทูลเสนอข้อคิดเห็นต่อพระราชสวามีในเรื่องนี้ พระเจ้าซงจั้นกั๋งทรงเห็นพ้องกับพระนาง จึงส่งข้าราชการเดินทางไปศึกษาอักษรวิธีที่ประเทศอินเดีย จากนั้นจึงได้นำรูปแบบจากตัวอักษรเทวนาครีมาประยุกต์ให้เป็นตัวอักษรทิเบตที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยความสัมพันธ์ฉันเครือญาติระหว่างสองแผ่นดิน ราชสำนักจึงอนุญาตให้ราชสำนักทิเบตส่งข้าราชการและเชื้อพระวงศ์เดินทางไปศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ยังนครฉงอัน เมืองหลวงของราชสำนักถึงได้เป็นกรณีพิเศษ

4. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระนางทรงเป็นพุทธมามกะ ผู้ทรงให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาในหลากหลายด้าน เช่น นิมนต์พระภิกษุชาวจีนมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งให้การสนับสนุนในการแปลพระคัมภีร์ที่สำคัญจากภาษาจีนเป็นภาษาทิเบต และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อตอนพระนางได้เสด็จมายังทิเบตนั้น จักรพรรดิถังไท่จงทรงพระราชทานพระพุทธรูปเหมือนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตอนที่ทรงมีพระชนมายุได้ 12 พรรษา มาพร้อมกับพระนาง โดยกษัตริย์เมธาวิกุล (2561) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับพระพุทธรูปไว้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้เป็นรูปหล่อพระศากยมุนีในปางสัมโภคกาย ตกแต่งด้วยเครื่องประดับอันวิจิตร เป็นพระพุทธรูปที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชาวทิเบต มีนามพิเศษเรียกว่า “โจโว รีมโปเซ” แปลว่า พระผู้ประเสริฐพระองค์หลัก ประดิษฐานยังอารามต้าเจาหรือวัดโจคัง นครลาซา เมืองเอกของเขตปกครองตนเองทิเบต

ด้วยคุณูปการดังกล่าวของพระนางที่มีต่อประชาชนในราชอาณาจักร ชาวทิเบตจึงเชื่อว่าเจ้าหญิงเหวินเจิงทรงเป็นนิรมานกายของพระศยามตาราโพธิสัตว์ที่เสด็จมาโปรดชาวทิเบตนั่นเอง (Zeng, 2014)

ทั้งนี้พุทธศาสนิกชนชาวทิเบตยังเชื่อว่าพระศยามตาราโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ทรงช่วยเหลือมวลสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ภัยอันตรายโดยตรง โดยในช่วงแรกนั้นเชื่อว่า

พระโพธิสัตว์ทรงโปรดสัตว์ให้พ้นจากภัย 8 ประการ ดังนี้ 1) ภัยจากราชสีห์ 2) ภัยจากช้าง 3) 악คิภัย 4) ภัยจากอสรพิษ 5) โจรภัย 6) ภัยจากการถูกจองจำคุมขัง 7) อุทกภัย และ 8) ภัยจาก อมนุษย์ ต่อมาได้มีการขยายความภัยภายนอก 8 ประการนั้น โดยอธิบายเพิ่มเติมในอีกส่วนหนึ่ง ว่าเป็นการสื่อความหมายทางสัญลักษณ์ที่แสดงถึงคุณธรรมอันเป็นปฏิปทาประจำพระโพธิสัตว์ เพื่อระงับอกุศลจากภัยภายใน 8 ประการ ได้แก่ 1) ไม่มีความถือตัวอวดดี 2) ไม่มีความโง่เขลา 3) ไม่มีความอาฆาตพยาบาท 4) ไม่มีความอิจฉาริษยา 5) ไม่มีความคิดเห็นที่ผิด 6) ไม่มีความโลภ 7) ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น และ 8) ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในธรรมทั้งปวง ทั้งนี้การช่วยสงเคราะห์ ให้พ้นจากภัยภายนอก 8 ประการตามข้างต้นนั้น ทำให้พระโพธิสัตว์ได้รับสมญานามว่า พระมารดา ผู้ช่วยให้รอดพ้นจากภัย 8 ประการ (เสถียรธรรมสถาน, ม.ป.ป. ก; Zeng, 2014)

พุทธศาสนานิกายวัชรยานได้แผ่เข้ามาในพื้นที่เอเชียอาคเนย์และเจริญรุ่งเรืองมาก ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 13-18 โดยเฉพาะในพื้นที่ของอาณาจักรศรีวิชัยเดิม คือ บริเวณ แหลมมลายู เกาะชวา เกาะสุมาตรา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และบริเวณพื้นที่ภาคใต้ ของประเทศไทย เช่น เมืองไชยา เมืองยะรัง เมืองสทิงพระ เป็นต้น โดยมีหลักฐานการขุดค้นพบ ทางโบราณคดีอันมี โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นจำนวนมากในพื้นที่ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีการขุดค้นพบรูปเคารพพระศยามตาราโพธิสัตว์ ศิลปะศรีวิชัย มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษ ที่ 14 ในพื้นที่อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อีกทั้งยังพบร่องรอยการบูชาพระศยามตาราโพธิสัตว์ ในพื้นที่อื่น เช่น ในวัฒนธรรมล้านนา พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ดังที่ พระพงษ์ระวี อุตตรภทฺโท (2565) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ในล้านนามีพระธรรมเทศนาบทหนึ่งชื่อ “มหารัตนจักรูรี (ไชยยะน้อย)” อันเป็นพระธรรมเทศนาพื้นเมืองล้านนา โดยมีเนื้อหากล่าวถึงมนต์ที่ใช้สวด ในพิธีปัดรังควานบ้านเมือง วัตวาทาราม และสถานที่ต่าง ๆ โดยในเนื้อมนต์ดังกล่าว มีการแทรก ธารณีประจำพระศยามตาราโพธิสัตว์ ว่า “โอม ตาเร ตูตาเร ตูเร โซฮา” ไว้ในท้ายบทมนต์ ซึ่งจุดนี้ เป็นจุดหนึ่งที่บ่งบอกได้ว่าวัฒนธรรมล้านนาได้รับเอาธารณี ตลอดจนคติความเชื่อในพุทธศาสนา นิกายวัชรยานมาปรับใช้อย่างยาวนานแล้ว

ในปัจจุบันพุทธศาสนิกชนชาวไทยมีผู้ให้ความสนใจในวิถีการปฏิบัติภาวนา ในแบบวัชรยานเพิ่มมากขึ้น โดยเห็นได้จากการสร้างพุทธสถานตลอดจนสถานปฏิบัติธรรม เพื่อใช้เป็นสถานที่เผยแผ่วิถีการปฏิบัติในรูปแบบวัชรยานด้วยกัน 3 แห่ง ดังนี้

1. วัดโพธิ์เย็น จังหวัดกาญจนบุรี วัดในสังกัดคณะสงฆ์จีนนิกาย อันมีพระมหาคณาจารย์ จินธรรมสมาธิวัตร (โพธิ์แจ้) อดีตเจ้าคณะใหญ่ คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย ผู้ที่ได้ไป ศึกษา การปฏิบัติภาวนาแบบวัชรยานที่แคว้นคาม ทิเบตตะวันออกกับพระสังฆราชานอรา ริมโปเช (Nora Rinpoche) เมื่อพระมหาคณาจารย์จินธรรมสมาธิวัตร (โพธิ์แจ้) แดกฉานในธรรมแล้ว จึงได้รับการอภิเษกเป็นวัชรธรรมาจารย์ ลำดับที่ 26 สืบต่อจากพระสังฆราชานอรา ริมโปเช

เมื่อท่านกลับมายังประเทศไทยจึงได้สร้างวัดโพธิ์เย็นให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติภาวนาในรูปแบบวัชรยาน (วัดโพธิ์แมนคุณาราม, ม.ป.ป.)

2. มุลินีพันดารา ก่อตั้งโดย รศ. ดร.กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพระศยามตาราโพธิสัตว์ โดยชื่อของมุลินีที่กล่าวถึง “พันดารา” อันมีความหมาย 2 นัยยะ คือ

2.1 “ดารา” มาจากรากศัพท์เดียวกับคำว่า “ดารา”

2.2 “พันดารา” แปลว่า ดวงดาว 1,000 ดวง

ซึ่งเป็นชื่อบทสรรเสริญพระโพธิสัตว์ตาราทั้ง 21 พระองค์ โดยมุลินีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาษา ศิลปะ และวัฒนธรรมทิเบต ทั้งยังมีการก่อสร้างพระคานติตารามหาสถูป ณ ศูนย์ชิววัน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อใช้เป็นสถานที่ในการปฏิบัติภาวนา และจัดกิจกรรมในรูปแบบวัชรยาน (เสริมกิจ ชัยมงคล, 2558)

3. เสถียรธรรมสถาน ก่อตั้งโดยแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด โดยท่านได้รับรูปเคารพพระศยามตาราโพธิสัตว์ อายุราว 2,000 ปี ซึ่งขุดค้นพบที่ประเทศมองโกเลียจากคุณสง แชฮอติผู้อำนาวยการกองบรรเทาทุกข์ องค์การสหประชาชาติ ที่ประเทศแคนาดา เมื่ออาราธนากลับมายังประเทศไทยแล้ว จึงได้สร้างถ้ำอารยตารามหาโพธิสัตว์เหมือนพระองค์เพื่อประดิษฐานรูปเคารพดังกล่าว พร้อมทั้งยังมีการสร้างพระศยามตาราโพธิสัตว์ขนาดใหญ่ที่สุดในโลก หน้าตักกว้าง 12 เมตร สูง 21 เมตร เพื่อประดิษฐานยังตารามหาสถูป เสถียรธรรมสถาน หุบเขาโพธิสัตว์ อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี อีกด้วย (“ชวนไปอธิษฐานจิต...ภาวนา ณ ถ้ำอารยตารามหาโพธิสัตว์เหมือนพระองค์”, 2558)

พระศยามตาราโพธิสัตว์นับเป็นพระโพธิสัตว์ในรูปของสตรีซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนในพุทธศาสนานิกายวัชรยานเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัย ประติมากรรมรูปเคารพ ตลอดจนทั้งจิตรกรรมทั้งกาสามารถพบเห็นได้ทั่วไปไม่ว่าจะอยู่ในวัดหรือในบ้านเรือนประชาชน ส่วนการบูชาพระศยามตาราโพธิสัตว์นั้น แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด (2563) ได้แนะนำการบูชาตามหลักในพระพุทธรูปอยู่ด้วยกัน 2 รูปแบบ กล่าวคือ 1) อามิสบูชาเพื่อระลึกถึงพระคุณของพระองค์ด้วยการบูชาด้วยดอกไม้ในวันธรรมสวนะประจำสัปดาห์ และทุกวันที่ 25 ของเดือน โดยเป็นวันที่รำลึกถึงการอุบัติขึ้นของพระโพธิสัตว์ 2) ปฏิบัติบูชาด้วยการสวดธารณีประจำพระองค์ เพื่อเป็นการน้อมระลึกถึงพระโพธิสัตว์ในทุกขณะที่ต้องการกำลังใจ หรือการพักผ่อนเพื่อความสงบทางจิตใจ ตลอดจนน้อมนำปฏิบัติบูชาพระโพธิสัตว์ในเรื่องของการระงับอกุศลจากภัยภายในทั้ง 8 ประการ รวมทั้งปณิธานในการสงเคราะห์มวลสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น มาเป็นคุณธรรมประจำใจ เป็นพลังใจในการกระทำกิจการ การงานต่าง ๆ ดังที่ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ได้กล่าวโดยสรุปไว้ว่า “เมื่อคุณธรรมของพระองค์มาประทับอยู่ในจิตใจ เรากับพระองค์ก็เป็นหนึ่งเดียวกัน ในทุกการทำงาน ทำหน้าที่ในทุกการกระทำ คำพูด

และความคิด ที่สุจริตด้วยปัญญา การทำหน้าที่ในสิ่งที่ควรทำโดยไม่ปฏิเสธการช่วยเหลือตัวเอง ทำให้เราได้เห็นถึงการทำงานที่ยาก แต่ไม่ใช่สิ่งสุดวิสัยที่เราจะทำได้”

ในเรื่องของการกำเนิดพุทธศิลป์แบบพุทธศาสนานิกายวัชรยานในพื้นที่ประเทศไทยนั้น กรมศิลปากร (2563) ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า มีประวัติสืบเนื่องมาจากราชวงศ์ไศเลนทร์ที่ปกครองอาณาจักรศรีวิชัยได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันกับราชวงศ์ปาละแถบรัฐพิหารและเบงกอลของอินเดีย จึงรับเอาวัฒนธรรมรวมทั้งพุทธศิลป์แบบพุทธศาสนานิกายวัชรยานมายังอาณาจักรศรีวิชัย ต่อมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 กลุ่มรัฐทางภาคใต้ตอนบนของประเทศไทย โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช อันมีพระเจ้าจันทร์ภาณุ แห่งราชวงศ์ศรีธรรมโคตรราช พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูปปางสมาธิจากลังกา พระองค์ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิปางอเนกนาคในพระอารามหลวงที่จังหวัดนครศรีธรรมราช พร้อมทั้งให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ทำให้การนับถือพระโพธิสัตว์ตามคติพุทธศาสนานิกายวัชรยานเริ่มลดบทบาทลงโดยลำดับ

ถึงกระนั้นคติในพุทธศาสนานิกายวัชรยานก็ไม่ได้สูญหายไปทีเดียว ยังคงหลงเหลือร่องรอยดังกล่าวไว้ข้างต้น จวบจนยุคปัจจุบันได้มีการสร้างพุทธสถานและสถานปฏิบัติธรรมอันมีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรูปปางสมาธิและสร้างรูปเคารพของพระศยามตาราโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นรูปเคารพขนาดเล็กแบบพระเครื่อง รูปเคารพขนาดบูชา ตลอดจนรูปเคารพขนาดใหญ่ที่ประดิษฐานในพุทธสถาน จึงทำให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้รู้จักกับพระศยามตาราโพธิสัตว์เพิ่มมากยิ่งขึ้น

บทสรุป

พระศยามตาราโพธิสัตว์นับเป็นพระโพธิสัตว์ที่เป็นที่เคารพอย่างยิ่งในพระพุทธรูปปางสมาธิ นิกายวัชรยาน อันมีประวัติความเป็นมานับได้ถึง 7 แหล่งที่มา แต่ในทุกแหล่งที่มาที่มีความสอดคล้องกันตรงที่พระศยามตาราโพธิสัตว์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ดำรงสถานะสตรีในการโปรดสรรพสัตว์ การสร้างประติมากรรมและจิตรกรรมทั้งการูปพระศยามตาราโพธิสัตว์นั้น ผู้สร้างมักให้ความสำคัญกับการสร้างที่ต้องสอดคล้องกับคัมภีร์ศิลปศาสตร์ โดยในแต่ละยุคย่อมมีความหมายทางสัญลักษณ์ตามหลักประติมานวิทยา ซึ่งสามารถจัดหมวดความหมายอยู่ร่วมกันได้ 3 นัยยะ คือ

นัยยะที่หนึ่ง ความหมายอันเกี่ยวเนื่องกับความเป็นทิพยนุคคลของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรูปของสตรี

นัยยะที่สอง ความหมายในเรื่องของความเป็นสิริมงคล และ

นัยยะที่สาม ความหมายทางด้านของพุทธปรัชญาที่แฝงไว้

พระศยามตาราโพธิสัตว์เป็นที่นับถืออย่างยิ่งของชาวทิเบต โดยเชื่อว่าเจ้าหญิงเหวินเฉิง พระมเหสีของพระเจ้าซงจั้นกั้นบู ผู้ทรงมีคุณูปการกับทิเบตนั้น เป็นนิรมานกายของพระศยามตาราโพธิสัตว์ที่เสด็จมาโปรดชาวทิเบต ส่วนในประเทศไทยได้มีการขุดค้นพบรูปเคารพพระศยามตาราโพธิสัตว์ ศิลปะศรีวิชัย มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ในพื้นที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา รวมทั้งพบจารึกประจำพระโพธิสัตว์ในข้อมูลพระธรรมเทศนา “มหารัตนจังกูรี (ไชยยะน้อย)” อันเป็นพระธรรมเทศนาพื้นเมืองล้านนา ซึ่งเป็นจุดที่สามารถบอกได้ว่าพระศยามตาราโพธิสัตว์ทรงเป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ประเทศไทยในอดีต ประจวบกับในยุคปัจจุบันมีการสร้างรูปเคารพของพระศยามตาราโพธิสัตว์ในหลากหลายรูปแบบ จึงทำให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยในปัจจุบันได้รับรู้เรื่องราวของพระศยามตาราโพธิสัตว์เพิ่มมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2563, 19 พฤศจิกายน). *พระพุทธรูปในภาคใต้ของไทย*.

<https://www.youtube.com/watch?v=IIA7ZUISyzQ>

กฤษดาภรณ์ เมธาภิกุล. (2561). วัชรยาน: พระพุทธรูปนามหายานแบบทิเบต. ใน ปกรณ์ ลิ้มปุ่นสรณ์ (บ.ก.), *พุทธศาสนานามหายานในเอเชียตะวันออกเฉียง* (น. 67-93). ชวนอ่าน.

ชวนไปอธิษฐานจิต...ภาวนา ณ “ถ้ำอารยตารามหาโพธิสัตว์หมื่นพระองค์”. (2558, 1 มีนาคม). ไทยรัฐ. เด่นดาว ศิลปานนท์. (ม.ป.ป.). *เล่าเรื่องประติมานวิทยา: อัจชะ (Abja)*.

<https://www.finearts.go.th/promotion/view/14502-เล่าเรื่องประติมานวิทยา--อัจชะ--Abja->

ปิยะแสง จันทร์วงศ์ไพศาล. (2558). *ศิลปะทิเบต*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุข อินทรารุช. (2543). *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน*. อักษรสมัย.

พระเทพวัชรบัณฑิต (สมจินต์ สมมาปญฺโญ). (2564, 4 พฤษภาคม). *พระพุทธรูปในทิเบต*.

<https://www.mcu.ac.th/article/detail/35360>

พระพงษ์ระวี อุดตฤทธิโท. (2565, 26 กุมภาพันธ์). *พุทธ พราหมณ์ ผี: พื้นที่ผสมผสานพหุวัฒนธรรมล้านนา*. <https://www.youtube.com/watch?fbclid=IwAR3LtEDfe3uW5p0hNgaDnaSt2asEPVxrs-1JodiQyK8-hZV66WTikWH1RrU&v=B1ncLutarqc&feature=youtu.be>

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด. (2563, 26 พฤษภาคม). *โอม ตา เร*.

<https://www.youtube.com/watch?v=CglDHL-5Csw&t=1534s>

วัดโพธิ์แมนคุณาราม. (ม.ป.ป.). *ประวัติพระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตรฯ โพธิ์แจ่มมหาเถระ*.

<https://www.pumenbaoensi.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=7&id=539054929>

สมเกียรติ โล่ห์เพชรรัตน์. (2561). *พุทธตันตระ พระกษิติครรภ์มหาปณิธานสูตร*. สยามอินเตอร์เนชั่นแนลบุคส์.

- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2543). *เกณฑ์การถ่ายทอดเสียงภาษาจีนแมนดารินด้วยอักขรวิธีไทย*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์. (2560). *พระพุทธรูปล้านนา กับคติพระพุทธรูปศาสนamahayan แบบต้นตระนิกายวัชรยาน*. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุรสิทธิ์ อมรวณิชศักดิ์. (2561). เจ้าหญิงเหวินเฉิงกับอาณาจักรอู่ปั๋ว. *วารสารจีนศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 11(1), 13-43.
- เสถียรธรรมสถาน. (ม.ป.ป. ก). *ขอเชิญร่วมทำบุญมหากุศลสนับสนุนการทำงาน 25 ปี ของเสถียรธรรมสถาน*. https://www.sdsweb.org/sdsweb/index.php?option=com_content&view=article&id=362:2011-03-14-10-14-12&catid=36&Itemid=134
- เสถียรธรรมสถาน. (ม.ป.ป. ข). *พิธีหล่อ 'พระอารยตารามหาโพธิสัตว์' ร่วมหนึ่งในประวัติศาสตร์การสร้าง 'พระอารยตารามหาโพธิสัตว์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก'*. <https://www.sdsweb.org/new/view&id=273>
- เสริมกิจ ชัยมงคล. (2558). พระนางตารา. ใน *เด่นดาว ศิลปานนท์ (บ.ก.), เทวสตรี: คติพุทธพราหมณ์ และความเชื่อในประเทศไทย* (น.68-74). กรมศิลปากร.
- Huo, K. S. (2011). The Faith of Tibetan Buddhism Forward Green Tara. *The Silk Road*, 8, 73-74.
- Sheng, L. (2011). An Analysis of The Symbolic Connotation of The Statue of Green Tara. *Journal of Panzhuhua University*, 28(5), 58-89.
- The Cleveland Museum of Art. (n.d.). *Green Tara*. <https://www.clevelandart.org/art/1970.156>
- Yin, C. (2005). *Hidden Agenda Profound of Thangka*. Chongqing Press.
- Zeng, L. P. (2014). Green Tara as Tibetan of Guanyin Bodhisattva. *Oriental Collection*, 2, 20-21.
- Zhuoma, D. (2006). The Legend of Green Tara and Tibetan Culture. *Tibetan Studies*, 4, 24-29.